

3.4

Horst Schwinn

Jezični purizam i jezična kritika u njemačkom jeziku

Prijevod teksta: Iva Petrak

Abstract. Jezični purizam je oblik jezične kritike koja za svoj najviši cilj ima održavanje 'čistoće' vlastitog jezika. To prije svega podrazumijeva uklanjanje utjecaja stranih jezika, u prvom redu na području leksika. Osim toga, puristička nastojanja uključuju i pokušaje izgradnje standarda te razvoj „visokog“ odnosno nacionalnog jezika. Jezični purizam može biti individualan ili institucionalan. Prvi institucionalni pokušaji održavanja čistoće njemačkog jezika sežu u 17. stoljeće. Puristička težnje usmjeravale su se kroz povijest na različite aspekte jezika i jezične uporabe, no ono što je u pravilu zajedničko svim purističkim težnjama je da u društvenom kontekstu one uvijek idu ruku pod ruku s jačanjem nacionalne svijesti. Unatoč institucionalnim nastojanjima, te za razliku od purizma u drugim jezicima, njemački jezični purizam nije oblik jezične politike te kao takav nije ni državno upravljani.

Keywords

jezična čistoća, održavanje čistoće jezika, standardni jezik, nacionalni jezik, kritika stranih jezika

Općenito

Jezični purizam je važan oblik jezične kritike koja se ponekad opisuje i kao čišćenje jezika (*Sprachreinigung*). On se usmjerava protiv svega stranoga u njemačkom jeziku, bile to riječi stranog porijekla, posuđenice ili slučajevi kršenja uporabne norme koje narušavaju 'čistoću' jezika. O kritici jezične uporabe govorimo kada je kritika usmjerena prema korisnicima jezika, a o kritici jezične strukture kada je ista usmjerena prema navodno neprimjerenim jezičnim formama i strukturama. Purističke aktivnosti najčešće se javljaju uslijed pojave osjećaja nacionalne pripadnosti i nacionalne svijesti.

„Svaki je narod u teškim razdobljima svoje povijesti svoj patriotizam prije svega nastojao dokazati uklanjajući neželjene strane elemente iz materinskog jezika; [...]“ (Mauthner 1923/24: LXXX, prijevod IP).¹

1 „Alle Völker haben in Zeiten schwerer Bedrängnis ihren Patriotismus zunächst und am bequemsten dadurch zu beweisen gesucht, daß sie die zudringlichen Fremden aus ihrer Muttersprache hinauswarfen; [...]“ IP = Iva Petrak.

„Jezični purizam se u njemačkom – kao i u ostalim zemljama – uvijek najjasnije očitovao u trenucima aktivacije nacionalne svijesti [...]“ (von Polenz 1967: 111, prijevod IP)²

Promatran s tog nacionalno-političkog stajališta, jezični purizam nastupa prvenstveno kao pokušaj standardizacije u kontekstu različitih regionalnih varijeteta, a samim time onda i kao pokušaj uspostave jedinstvenog njemačkog nacionalnog jezika kao i znanstvenog jezika. Od početka 19. stoljeća (Napoleon/Rheinbund) do danas jezični je purizam sredstvo svjetsnog ograničavanja od stranih (jezičnih) utjecaja, osobito na području leksika. Do sredine 20. stoljeća u središtu purističkih nastojanja nalazio se francuski jezik (jasan dokaz tome je primjerice *Verdeutschungsbuch – Ein Handweiser zur Entwelschung* („Savjetnik za ponjemčivanje – Putokaz za razangliciranje“) Eduarda Engelsa). Kasnije se kritika jezičnih purista usmjerava protiv uporabe anglicizama u njemačkom jeziku. Kroz povijest, ali i danas, purističke se aktivnosti često potiču i organiziraju od strane jezičnih društava i institucija (usp. HESO, sv. 4 u pripremi), kao i od strane pojedinaca i medija.

Jezični je purizam u germanističkom jezikoslovlju 20. i 21. stoljeća popraćen teorijama jezične promjene (usp. Plewnia/Witt 2014).

Povijesno

Prema Kirknessu (1989: 407 ff.) jezični se purizam u njemačkom jeziku dijeli na tri faze, točnije na dvije faze i jedno prijelazno razdoblje. Svaka od faza usko je povezana s (nacionalno-)političkim okolnostima i promjenama.

Prva faza, koja obuhvaća 17. i 18. stoljeće (počeci izgradnje nacionalnih država u Europi, osamostaljenje manjih njemačkih zemalja nakon Westfalskog mira iz 1648.), u znaku je standardizacije i pokušaja pronalaska jedinstvenog nacionalnog jezika, kao i samostalnog književnog jezika. Cilj je oduprijeti se utjecaju francuskog i latinskog jezika. Jezični purizam pritom nije usmjeren samo na vokabular, već i na regionalne varijante,

2 „Der Sprachpurismus hat sich in Deutschland – wie in anderen Ländern – immer im Zusammenhang mit einer Aktivierung des Nationalgefühls zu Höhepunkten gesteigert [...]“.

tvorbu riječi i sintaksu (npr. Justus Georg Schottelius (1612.–1676.) i Johann Christoph Adelung (1732.–1806.)), odnosno opću jezičnu normu (npr. Johann Christoph Gottsched (1700.–1766.)) i književnost na njemačkom jeziku (npr. Philipp von Zesen (1619.–1689.)). Najznačajnije jezično društvo toga vremena koje promiče standardizaciju njemačkog jezika je *Fruchtbringende Gesellschaft* (Plodonosno društvo) (1617.–1680.). Ono je utemeljeno 1617. godine po uzoru na talijansku *Accademia della Crusca* (usp. HESO, sv. 4 u pripremi).

Prijelazno razdoblje (između prve i druge faze) može se smjestiti u vremenski okvir između Francuske revolucije (1789.) i Karlsbadске odluke (1819.). Za vrijeme Francuske revolucije te napoleonskog doba koje je uslijedilo dolazi do konsolidacije njemačkog nacionalnog i književnog jezika koji postaje „ogledalom nacije“ (Kirkness 1989: 410, prijevod IP)³ u kontekstu „jezičnog nacionalizma“ (von Polenz 1999: 266, prijevod IP)⁴. U središte kritike tako dolazi (francuska) strana riječ. Najpoznatije purističko djelo toga vremena je *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke* („Rječnik za objašnjenje i ponjemčivanje izraza nametnutih našem jeziku“) Joachima Heinricha Campesa (1746.–1818.) iz 1801. godine. I dok se velik broj Campesovih leksičkih germanizama održao se sve do danas, primjerice *Zerrbild* umjesto *Karikatur* („karikatura“), neki se njegovi germanizmi nisu uspjeli integrirati u rječnik, primjerice riječ *Zwangsgläubiger* umjesto *Katholik* („katolik“) (usp. Kirkness 1975: 157, 167). Campesov purizam nije međutim rezultat njegovih patriotskih/nacionalističkih stavova, već izraz njegovih prosvjetiteljskih načela.

Treća faza (19. i 20. stoljeće) stoji u znaku purizma usmjerenog protiv stranih riječi. Za nju je karakterističan povratak starom jezičnom nasljeđu, konsolidacija novostečenoga nacionalnog jezika te održavanje njegove čistoće (usp. Schiewe 1998). Nakon osnivanja njemačkog rajha puristička se perspektiva ciljano i institucionalizirano preusmjerava na kritiku uporabe stranih riječi. Glavni protagonist ove vrste purizma je *Općenjemačko jezično društvo* (*Allgemeiner Deutsche Sprachverein* (ADSV)), osnovano 1885. godine. Ono je do svog raspuštanja po odredbi nacionalsocijalista 1940. godine (usp. Kirkness 1975: 396) programski provodilo kritiku stranih riječi: „Bez stranih riječi za ono što se može izraziti njemačkim jezikom“ (von

3 „Spiegel der Nation“.

4 „Sprachnationalismus“.

Polenz 1999: 271, prijevod IP)⁵, a svoj neslavni vrhunac dostiže u vrijeme nacionalsocijalizma proglašavajući se „*jurišnim odredom svog materinskog jezika*“ (von Polenz 1999: 277, prijevod IP)⁶. Ispunjavanje zadaće koju si je samo odabralo olakšano mu je zbog suradnje s vlastima Njemačkog Rajha. Nakon Drugog svjetskog rata *Općenjemačko jezično društvo* nasljeđuje *Društvo za njemački jezik (Gesellschaft für deutsche Sprache (GfdS))* utemeljeno 1947. godine. Zbog poprilično oslabljenog nacionalnog osjećaja uzrokovanog ekonomskom krizom, novo društvo promiče jedan umjereni oblik jezičnog purizma koji se prije može opisati kao rad na jezičnoj kulturi.

Danas

Odgovor na pitanje može li se govoriti i o četvrtoj, suvremenoj fazi njemačkog purizma koji nastupa s pojavom nove nacionalne svijesti nakon ponovnog ujedinjenja Njemačke, morat ćemo prepustiti budućim znanstvenim istraživanjima. Von Polenz za to 1999. godine još nije mogao pronaći dokaze:

„Čak ni u vrijeme ‚konzervativnog obrata‘ 1980-ih godina te potrage za ‚nacionalnim‘ identitetom nakon ponovnog ujedinjenja 1990. godine nisu se razvile nove purističke tendencije usmjerene protiv stranih riječi.“ (von Polenz 1999: 287, prijevod IP)⁷

S druge strane, Pfalzgraf od 1990. primjećuje razvoj „neopurizma“ („Neopurismus“):

5 „Kein Fremdwort für das, was deutsch gut ausgedrückt werden kann“.

6 „SA unserer Muttersprache“.

7 „Auch in der Zeit der ‚konservativen Wende‘ in den 1980er Jahren und der neuen Suche nach ‚nationaler‘ Identität seit der Neuvereinigung 1990 konnte sich keine neue fremdwortpuristische Tendenz entwickeln“.

„Trenutačno se može govoriti o preporodu jezičnog purizma (=neopurizma) u njemačkom. [...] Ovaj neopurizam povezan je s ponovnim ujedinjenjem Njemačke.“ (Pfalzgraf 2006: 304, prijevod IP)⁸

Bez obzira na to možemo li govoriti o neopurizmu ili ne, jasno je vidljivo da je kritika anglicizama i dalje prisutna u njemačkom jeziku te da se posljednjih godina čak i intenzivirala, bilo to u javnom medijskom prostoru u raspravama o uporabi anglicizama u reklamama velikih kompanija kao što su primjerice Telekom ili Deutsche Bahn ili pak u aktivnostima *Društva za njemački jezik* koje od 1997. pod etiketom jezične njege provodi jasno izraženu kritiku anglicizama.

Literatura

- Campe, Joachim Heinrich (1801): Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke. Braunschweig: Schulbuchhandlung.
- Engel, Eduard (1928): Verdeutschungsbuch. Ein Handweiser zur Entwelschung. 5. durchgesehene und stark vermehrte Aufl. Leipzig: Hesse und Becker.
- Gardt, Andreas (2000): Sprachnationalismus zwischen 1850 und 1945. U: Gardt, Andreas (ur.): Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart. Berlin et al.: de Gruyter, S. 247–271.
- Gardt, Andreas (2001): Das Fremde und das Eigene. Versuch einer Systematik des Fremdwortbegriffs in der deutschen Sprachgeschichte. U: Stieckel, Gerhard (ur.): Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz. Aktueller

8 „Es kann derzeit von einem Wiederaufleben eines deutschen Sprachpurismus (=Neopurismus) gesprochen werden. [...] Dieser Neopurismus steht in einem Zusammenhang mit der deutschen Vereinigung“.

lexikalischer Wandel. Berlin/New York: de Gruyter (= Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache 2000), S. 30–58.

Kirkness, Alan (1975): Zur Sprachreinigung im Deutschen 1789-1871. Eine historische Dokumentation. 2 sveska. Tübingen: Narr.

Kirkness, Alan (1998): Das Phänomen des Purismus in der Geschichte des Deutschen. U: Besch, Werner/Betten, Anne/Reichmann, Oskar/Sonderegger, Stefan (ur.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Aufl. Berlin et al.: de Gruyter (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, sv. 2,1), S. 407–416.

Law, Claudia (2002): Das sprachliche Ringen um die nationale und kulturelle Identität Deutschlands. Puristische Reaktionen im 17. Jahrhundert und Ende des 20. Jahrhunderts. U: Muttersprache 112, S. 67–83.

Mauthner, Fritz (1923/24): Wörterbuch der Philosophie. 3 sveska. 2. Aufl. Leipzig: Meiner.

Pfalzgraf, Falco (2006): Neopurismus in Deutschland nach der Wende. Frankfurt a.M. et al.: Lang.

Plewnia, Albrecht/Witt, Andreas (ur.) (2014): Sprachverfall? Dynamik – Wandel – Variation. Berlin/Boston: de Gruyter (= Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 2013).

Polenz, Peter von (1967): Sprachpurismus und Nationalsozialismus. U: Lämmert, Eberhard (ur.): Germanistik – eine deutsche Wissenschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, S. 111–165.

Polenz, Peter von (1999): Deutsche Sprachgeschichte – vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. sv. III. 19. und 20. Jahrhundert. Berlin et al.: de Gruyter.

Schiewe, Jürgen (1998): Die Macht der Sprache. Eine Geschichte der Sprachkritik von der Antike bis zur Gegenwart. München: Beck.